

TÜRK KÜLTÜRÜNDE RUHLAR VE ORMAN KÜLTÜ

Evil Spirits and the Cult of Forest in Turkish Culture

Yrd. Doç. Dr. Pervin ERGUN*

ÖZ

Türk mitolojisinde orman, “çokluk, kötülük, karmaşa” ifade etmektedir. Dolayısıyla “kötü ruhlar”ın mekân sembolü olarak kabul görmektedir. “Tanrı’nın tekliğini sembolize eden yalnız ağaç”ın aksine, orman, Tanrı’nın terk ettiği veya ancak kutlu insanların şifrelerini çözebileceği bir mekân sembolü olarak algılanmaktadır. Bu nedenle çoğu halk anlatısında orman, kutlu kahramanların mitolojik şifreleri çözerek kötü ruhlarla mücadele ettiği yer olarak karşımıza çıkmaktadır. Kutlu kişilerin mezarlarını koruyan “koru(g)”lar ile “ak ve ala tayga”ları, ormandan- kara ormandan ayrı değerlendirmek gerekmektedir. Çünkü onlar, kutlu yaratılmış kahramanların ve kendileri gibi kutlu yaratılmış hayvanlarının kemiklerinden yetişmişlerdir. Buralar kötü ruhlardan korunmak için sığınılan yerlerdir; yani Tanrı’nın kutunun tezahür ettiği yerlerdir. Türk kültüründe orman algısı mitolojik köklerinden ayrı düşünülemez. Türk milleti, kültür tarihimizin hemen her tabakasında, mitolojik düşüncenin uzantıları olarak orman ile ilgili uygulamalara azami dikkat göstermiştir. Konuşmalarda, davranışlarda ve mitolojik karakterli uygulamalarda hep ölçülü davranmak gerektiği öğütlenmiştir. Bu titizliğin anlamı günümüzde silikleşmiştir. Fakat mitolojik izler yaşamaya devam etmektedir. “Fincancı katırlarını ürkütme” gibi mitolojik izler taşıyan deyimler bugün canlı bir şekilde yaşamaktadır. Bu da kötü ruhlar ve orman kültü ile ilgili kültür dünyamızın derinliğini ve zenginliğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler

Kötü ruhlar, orman kültü, kut, tayga.

ABSTRACT

The forest means “multitude, evil, chaos” in Turkish mythology. Thus it is admitted as the symbol of evil spirits’ place. Contrary to “the lonely trees symbolizing the unity of God”, the forest is perceived as a place symbol abandoned by God or decoded only by holy people. Therefore in most folk narratives, forest is described as the place where blessed heroes combat with evil spirits by decoding mythological code. “Korugs” protecting the tombs of holy people and “white and red taigas” should be evaluated separately from -forest- black forests. Because they are created from holy blessed heroes and their holy animals’ bones of. These places are used to be protected from evil spirits; so they are the places God’s holiness is manifested. Perception of the forest in Turkish culture cannot be considered apart from their mythological roots. The Turkish nation, nearly in every layer of our cultural history, paid maximum attention to the practices related to forests as the production of mythological thinking. It is advised that people behave prudently in speech, behavior and mythological applications. The meaning of accuracy today has become indistinct. But the mythological traces continue to live. The idioms which have mythological meanings such as “stir up a hornet’s nest,” today exist in a way. This reveals our cultural world’s deepness and richness related to evil spirits and cult of forest.

Key Words

Evil spirits, forest cult, holy, tayga.

Bu makalede hem iyi, hem de kötü ruhların en fazla özdeşleştiği mekânlardan biri olan ormanlar üzerinde durulacaktır. Daha sonra da bu kültürün kültürümüz üzerindeki etkileri incelenecektir.

Türk kültüründe yaygın olarak kabul gören inanca göre bütün dünya ruhlarla doludur. Gerek İslamiyet öncesi düşüncede gerekse İslamiyet sonrasında yaşamaya devam eden bu inançlara göre ruhların kıyamete kadar dünya

âleminde gezinti halinde olduğu; zaman zaman da insanoglunun karşısına çıktığı anlatılmaktadır. Cin, peri, mekir, İbrık Kalfa, Rüküş Hanım, cadı, pir, congolos, alkarısı, albız (Boratav 1984:74 vd), uç harfliler, iyi saatte olsunlar, fincancı katırları, iye vb. adlarla anılmakta, çeşitli kılıklarda, yalnız insanların karşısına tenha yerlerde çıktıklarına inanılmaktadır.

Ruhların dünyadaki varlığı yara-

* Gazi Üniversitesi Türk Halkbilimi Bölümü Öğretim Üyesi, pervinergun@gmail.com

tılışın başına götürülmekte ve şu efsaneye dayandırılmaktadır: “Ruhlar vaktiyle Tanrı'nın hizmetkârı olmuşlardır. Fakat asilikleri yüzünden Tanrı onları kovmuştur. Bu olaydan sonra yarlara, tarlalara, düşmüşlerdir. İnanişâ göre bugün de dağlarda, göllerde, ırmaklarda, kuyularda, evlerin saçak altlarında ve eşiklerinde; özellikle de ormanlarda yaşamaktadırlar. (Salmin 1994: 83)

Türk kültüründe ruhlar genel olarak iki gruba ayrılmaktadır:

a)İyi Ruhlar: İyi ruhlar insanlara saadet ve hayat bahşetmektedirler. İyilik ve temizlik kaynağıdır. Gökte yaşamaktadırlar; merhametlidirler; insanların özel hayatlarına karışmazlar. Kanlı kurban istemezler. Türk dünyasında “ayın” diye de adlandırılan bu ruhlar Tanrı kutu taşımaktadırlar. “Ayın”, kelimesinin “hakikat, yaratma, yaratıcı kudret” anlamına gelmesi de bu kutsallığı ifade eder niteliktedir. Umay, Ayısıt, vs. iyi ruhlardandır. (İnan 1972: 26 vd., Yıldırım 2000)

b)Kötü Ruhlar: Türk dünyasında “kara neme, yek, abaası, üör” diye adlandırılan kötü ruhlar, insanlara ve hayvanlara her türlü kötülüğü yaparlar; her türlü hastalığı gönderirler ve kurban isterler. Öldürdükleri canlıların ruhlarını, ana mekânları olan yeraltı dünyasına götürürler ve kendilerine köle yapmaya çalışırlar. Fena kurbanlardan ve fena vasıflandırmalardan hoşlanırlar. Kötü ruhların sahibi “Erlik-Şeytan-Arsan Dolay” Tanrı'nın gazabına uğradıktan sonra karakteristik işini yapmaya başlar. İnsanları kötü yola sevk etmeye, “arı imandan ayrıldıkları-boş buldukları anlarda” onlara bir musibet vermeye çalışır. Fena insanların canlarının kötü ruhlarla karışacağına ve dünyayı terk etmeden önce de “şeytanın arka bacağı” olacağına inanılır. (İnan 1972: 26; Yıldırım 2000) Halk arasında insanlıktan

nasibini almamış bazı tiplere “şeytanın arka bacağı” denmesi de bu yüzdendir. Hatta bunlardan daha ileri olan bazıları için “şeytanın pabucunu ters giydirir” sözü de kullanılmaktadır.

İster iyi olsun ister kötü, bütün ruhlar, insanın başına gelebilecek -özellikle musibetlerin müsebbibi olarak görüldükleri için çekinilen, yarı buçuk korkulan gizemli yaratıklar olarak kabul edilmektedirler. Bu nedenle ruhların bulunma ihtimalinin yüksek olduğu mekânlarda daha titiz davranılmaktadır.

Türk kültüründe orman iyi şeyleri çağırıştırır. Kutsal ağaç-hayat ağacının Tanrı'nın tekliğini, birliğini, sembolize etmesinin aksine, ormanlar, çokluğun, kargaşanın, kötülüğün sembolü olmuştur ve kötü ruhların yaşadığı, tekin olmayan yerlerdir. Ancak, Türkler onu, ruhların özelliklerine bağlı olarak iki gruba ayırmaktadır:

İyi ruhların yaşadığı aydınlık-ışıklı ormanlar: Ata ruhları veya kutlu hayvanların ruhlarının dolaştığı ormanlar olarak bilinirler. Bu tür yerler dikkatli olmayı gerektirmektedir. Ruhları kızdırmamak ve hayır dualarını almak için sessiz, saygılı olunmalıdır. Adak ve saçma saçmak gerekmektedir.

Kötü ruhların yaşadığı karanlık ormanlar: Kötü ruhların yaşadığı yerler “lanetli yerler” diye de adlandırılmaktadır. Lanet kelimesi “Allah'ın rahmetinden yoksun” anlamına geldiği için halk arasında söylenmesi en fazla yasaklanan kelimedir. Kur'an'da Bakara suresi 89¹, 159², ve 161.³ ayetlerden İslamiyet'te de kelimeyi kullanırken ne kadar dikkat edilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Kelimenin kullanımı eskiden tabu iken, bugün çeviri Türkçesinde, yazılı ve görsel basında çok kullanıldığı için kanıksanır olmuştur.

Bu vasıflandırmalar, Kuzey Türklerinde daha iyi yaşamakla birlikte,

Türkistan'a (Orta Asya) ve Batı Türk- lüğüne gelince silikleşmektedir. Bütün Türk dünyası kültüründe ve mitolojisinde kutsal ağacın yaygınlığına ve canlılığına karşın, ormanların fazla bir önemi yoktur. O ancak, masalarda cinlerin, perilerin, devlerin yaşadığı ya da kutlu kahramanların onlardan kurtulmak için sihirli bir obje (tarak, vs.) ile meydana getirdikleri bir mekân tasvirinde yer almaktadır.

Orman, masalarda kaos alemini sembolize etmektedir. O, yeraltı dünyası ile yaşadığımız dünya arasında bir sınır gibidir. Tılsımlı objeleri ve olağanüstü yaratıkları (cinler, periler, devler) ile korkunç ormanlar, yeraltı dünyasının girişini sembolize etmektedir. Bu sihirli varlıklar aslında Tanrı kutu taşıyan varlığı saklamaya çalışmaktadırlar. Ancak Tanrı kutu taşıyan, kutsal sırları bilen insanlar, bu zor şifreleri çözerek oradaki hedeflerine ulaşabilirler. Örneğin "Ak Elmayı Koruyan Yedi Kardeş Dev" masasında kötülük sembolü devler, kutsal elmayı korumaya çalışmaktadırlar. (Bayat 1998: 156) Kuzey Türklerinden derlenen "Dutar Kız" masasında kız, kendisini kovalayan devin önüne bir tarak atar, tarak da ormana dönüşür. (Ögel II 1995: 490) Aynı bölgeden derlenen bir başka masalda "ormanda göğeri yatan (kükerip yatkan), babasını ve anasını yiyen "Karaça" adlı kötü bir ruh" yaşamaktadır. (Ögel II 1995: 490)

Anadolu'dan derlenen masalarda orman, ya cinlerin ve devlerin mekânıdır ya da yakacak odun toplamaya gidilen sıradan bir mekândır. "Sır Saklamayan Padişah Kızı" masasında, ormanda değirmen taşının altında "Araplar" yaşamaktadır. Kahramana yardımcı olan Araplar, ihtiyacı olan yedi deve yükü altın verirler. "On üç" ile "Keloğlan ve Dev" masalarında ormanlar iki deve aittir. Kimsenin giremediği ormana, çok

akıllı bir kahraman girer; devleri tabuta koymayı başarır ve padişaha götürür. (Sakaoğlu 1973: 398) "Gül ile Sinaver" masasında ormanda kütükten yapılmış gizli bir sandığa hapsedilen kahramanı, odun toplamaya gelen köylüler kurtarır. (Sakaoğlu 1973: 563)

Ruhların mekânı ormanları mitolojik gelin göçünde de görmekteyiz. Damadın böyle olağanüstü özellikler taşıyan ormanları aşması, vahşi ormanların sembolü yılan, ejder vs. ile mücadele etmesi gerekmektedir. "Ayaklıların gelemediği, ağızlıların suyunu içemediği" kutsal mekândaki kıza ulaşan yollar, "ala yılanın sökemediği ormanlar"la kaplıdır. (Ergin 1994: 125, 186) Bazı yörelerde bu yolculuktaki orman sayısı 66 olarak zikredilmektedir. (Yegorov 1982:110) Damadın tekin olmayan ve ruhlarla dolu olan bu ormandan geçerken verdiği mücadeleler gelin göçürme şarkılarının karakteristik motiflerini oluşturmaktadır. (Yegorov 1982: 110 vd.)

Türk kültüründe orman kavramı, "yış, tayga, koru, bük" kelimeleri ile ifade edilmektedir.⁴ Özelliklerini aşağıda ifade edeceğimiz bu kavramların konumuz açısından ortak özelliklerinden biri, hepsinin de ruhlara mekân olması ve barındırdıkları ruhların türüne göre ayırıcı sıfatlar almasıdır. Bunlardan "yış" kelimesi eskiden orman karşılığında kullanılırdı. Devletin kutu ve bekası ile "kutlu dağ" ve "kutlu yış" arasında bağ kurulurdu. Orhun kitabelerinde, "Ötüken Yış" ile ilgili olarak gelecek nesillere verilen nasihat, bu bağın ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir. "Ötüken Yış"tan ayrılan Türk milletinin yok olacağı, kızların cariye, erkeklerin kul olacağı; fakat Ötüken'de oturursa, güçlü bir devlete sahip olacağı ve refah içinde yaşayacağı belirtilmektedir.

Türklerin diğer kutlu ormanları "Kögmen Yış", "Çokay Yış", "Altun Yış"

(Esin 1976: 147 vd.) da “Ötüken Yış” gibi, kutlu sıfatları ve sembolleri olan ormanlardır. Bunlar Tanrı'nın ve cennetin sembolleridir ve Tanrı'nın zuhur ettiği kutlu mekânlardır. Tanrı'nın olduğu yerde bolluk, bereket, düzen vardır; devlet ile kutlu han vardır. Hanların otağlarının kurulduğu bu yışlar, aynı zamanda, tahtın-iktidarın sembolüdürler.

Tanrı kutu taşıyan bu ormanlar, cennetin sembolü olan doğuda bulunmaktadır. Bunlar, aydınlık, ışıklı, seyrek ağaçlı yerlerdir. Buraları kuşların topladığı yerlerdir. Doğunun⁵ ve cennetin sembolü olan ormanlarla ilgili bir efsane, miladî 1126 tarihli Muçmal al- Tavârih ve al- Kısas'ta Yafes'in oğullarından Türk için anlatılmaktadır:

“*Türk Doğuya doğru gitti ve Türkçe Isık-Köl denen yere geldi. Orada bir ıssı göl, su pınarları ve tatlı suların aktığı bir ağaçlı dağ vardı. Türk oraya yerleşti. Dağın tepesinde bir ağaç gördü ve oraya turmandı. Ateşi bulamadı, fakat kuşlak kuru buldu. Oraya otağını dikti.*” (Esin 1976: 152-153)

Efsanenin kaynağını aldığı kültür, bugün hâlâ bütün Türk dünyasında yaşamaya devam etmektedir. Tanrı ibadeti, tepesinde kuşların sığındığı ağaçların yanında böyle ışıklı, aydınlık, kutlu bir ormanda yapılmaktadır. Bu ibadeti ve diğer benzeri ibadetleri takiben kutlu ateş yakılmakta, bolluk, bereket, av, sağlık için dua edilmektedir. (Esin 1976: 157-158)

Orman ile ilgili kullanılan bir başka kavram “tayga”dır.⁶ Taygalar “al, kızıl, ak” gibi sıfatlarla kullanıldığında yine barındırdığı ruhların kimliğine göre adlanmaktadır.

Kayın ve kızılçam taygalarında iyi ruhların yaşadığına inanılmaktadır. Dağların zirvelerine Tanrı tarafından dikildiğine inanılan bu ağaçların tepeleri düz, dalları yatay uzamış gibidir. Tayga-

nın ortasında tek başına biten ulu ağaçlar, Tanrı ibadetinin yapıldığı yerlerdir.

Ak tayga ve kızıl tayga, kutsal yerlerdir yani Tanrı kutu taşırlar. Her ikisi de bazen ak tayga olarak adlandırılırlar. Taygayı oluşturan ağaçların, kutlu yiğitlerin ve onların kutlu atlarının kemiklerinden büyüdüğüne inanılmaktadır. Şor destanlarında taygaların oluşması ile ilgili şöyle bir kalıp söz vardır:

“*Atın kemikleri büyüdüler, alacalı taygaya dönüşerek büyüdüler,*

Er yiğitlerin kemikleri büyüdüler, kara taygaya dönüşerek büyüdüler.” (Sagalayev-Oktyabrskaya 1990: 51)

Burada er yiğitlerin kara taygaya dönüşmesi mümkün değildir. Çünkü Tanrı kutu taşıyan kişilerin ak taygaya dönüşmesi gerekir. Bu husus, ya derleyicinin ya da anlatıcının dikkatinden kaçmış olmalıdır.

Bir Hakas efsanesinde Uybatu nehri boyunca dağın belinde-bayırındaki kayın ormanı-tayganın, Puga-Möge adlı yiğidin parmağının gömüldüğü yerden yedi günde oluştuğu belirtilmektedir. (Katanov 1963: 61-63).

Kuzey Türklüğüne doğru çıkıldıkça bütün nesnelere canlılığı netleşmeye başlamaktadır. Ruh bizzat dağ olmakta, dağ bizzat ruh olmaktadır. Ruhlar ve büyük kamlar-şamanlar, ilhamlarını Altay'dan almaktadırlar. Şaman-kamlar, dualarında ruhlara ya da büyük kamların ruhlarına hitap ederken “Altaylardan ün almış olan” diye seslenmektedirler. (İnan 1972: 50-51)

Altaylılar, “Tayga Tös” dedikleri “ışıklı ruh”ların varlığına inanmaktadırlar. Bu ruhların kendilerinin geleceğinden (hastalık, sağlık, vs. ile ilgili) haberdar olduğuna inanılmaktadırlar. Ruhların hastalık (verem vb.) verebileceği de düşünülmektedir. Onların şerrinden korunmak için de kayın ağacına bağlanarak, sarı renkte bir keçi kurban edil-

mektedir. (Katanov 1963: 61-63; İnan 1935: 166)

Bütün Türk dünyasında ışıklı taygalar, “kutlu ata” sembolü ile birlikte anılmaktadır. Anadolu’da da kutlu ağaç ve korular, atalar kültüyle birlikte anılmaktadır. “Ser Çoban” efsanesinde ifade edildiği üzere, dağların tepelerinde seyrek bitmiş, sedir, kayın, çam, ardıç ağaçlarının aslında Türk askeri olduğuna inanılmaktadır. İki ateş altında kalan bu askerlerin, Tanrı tarafından ağaca çevrildiğine, ruhlarının da şehit mertebesi ile cennete gittiğine inanılmaktadır. (Ergun 2004: 446-447)

Bugün her köyün merası olduğu gibi, Türk oymaklarının her birinin kendilerinin avlandıkları taygaları vardır ve oralara başka oymakların girmesi yasaktır. Şayet biri girer de avlanırsa onu cezalandırmaktadırlar. Şorlar, oymak içi cezalandırma görevini, oymağın en yaşlısının başkanlığında toplanan heyete vermektedirler. Fakat taygada avlanan yabancının cezasını resmî mahkemelelere havale etmektedirler. Çünkü tayganın sahibinin yani Tanrı’nın kendilerini cezalandırmasından korkmaktadırlar. (Alekseyev 1980: 78)

Sibirya bölgesinde her av gününde ve iyi av yakalandığında çadırın önündeki ağaca bez parçaları (çalama) asmakta, ardıçla etrafı tütsülemekte, ruhlara hitaben ateşe bir parça yağ atmaktadırlar. Bütün bu yapılanların kötü ruhları kovacağına inanılmaktadırlar (Alekseyev 1980: 267).

Gelenek bütün Türk dünyasında olduğu gibi Anadolu’da da yaşamaktadır. Aile ocağında geleneksel olarak her yıl sürdürülen/sahipsiz kalmış ata ruhları için bahçede-tarlada kurban kesme, evde Kur’an okutma, yemek verme, evin ocağında yağlı çörek pişirip dağıtma, evi ve davetlileri tütsüleme, okunmuş su

serpme gibi pratiklerin, kötü ruhlardan koruyacağına inanılmaktadır.⁷

Tacin Tuvalılar, yüksek zirvelerde bitmiş gür budaklı, seyrek yerleşmiş sedir ya da köknar taygasında, kutlu ağaca bez parçaları ve at kılı bağladıktan sonra dua etmekte ve kurban kesmektedirler. İyi şans, mutluluk, iyi av dileklerinde bulunmaktadırlar. Sayan Altaylılar da aynı gelenekleri sürdürmektedirler (Alekseyev 1980: 78).

Türk kültür dairesindeki Abhazların inançlarına göre ava çıkacak avcılar, aralarında para toplamakta ve bu parayla bir koyun ya da keçi satın almakta; taygada kurban etmektedirler. Yakılan ateşe önce buhur, günlük atarak etrafı tütsülemektedirler. Ondan sonra da iyi av, iyi talih, sağlıklı ve uzun ömür dilemektedirler. (Salakaya 1974: 21)

Av için taygaya çıkan avcılar, önce tayganın sahibine dua etmektedirler. Sibirya’dan derlenen bir avcı duası şöyledir:

*“Ak taygayla konuşarak,
Akan suyun elinden tutarak,
Eğer taygaya avlanmak için çıkarsam,*

*Hayvanla, kuşla rastlaşmamı sağla
Eğer avlanmak için ak taygaya gidersem
Bana iyi yol ve şans ver
Başarılı silah ver
Hayvanını, kuşunu bırak da ağa gelsin
Hızlı akan sulardan geçiş ver
Ak taygada geçiş ver
Şanlı kayalarını aç
Hayvanını, kuşunu bırak.
Avlanırken senin arayan insanına
Av kısmet et”* (Alekseyev 1980: 262).

Altaylılar ava çıkarken taygaya yaklaştıklarında şapkalarını çıkarmakta, dizlerini bükmekte, tayganın sahibine şöyle seslenmektedirler: *“Eskiden buradan bizim babalarımız geçerlerdi. Şimdi de onların genç tohumları, bizler geldik. Bize hayvanlarını ve kuşlarını*

göster” (Kataş 1978: 59). Büyük dağlara çıktıkları zaman (Simultos Kulada, Kayarlık, Kadrine gibi) dağ sahibine de benzeri dualarla hitap etmektedirler. Dağın tepesindeki taygada seçilmiş bir ağaca çaput bağlamaktadırlar. Konakladıkları ve geçtikleri yerleri ardıçla tütsülemektedirler. Sonra da dağın sahibine şöyle alkış söylemektedirler:

Büyük tayga geçit versin

Akan nehirler geçit versin

Benim Altay'ım av versin

Yolumuz da şanslı (açık) olsun (Kataş 1978: 59)

Avcılar, taygada avlanırken genellikle en yaşlı, en büyük ağacın altına çadırlarını kurmaktadırlar. Bunun için genellikle sedir ağacını tercih etmektedirler. Taygada kurulan evin temel direği, bu ağaçtır. Kötü ruhlardan korumak için evi ve çevresini ardıçla tütsülemektedirler. Tayganın sahibine şöyle seslenmektedirler:

Oy-li! Oy-li!

Geniş tarafta

Bizim yolumuzda

Geniş, bol bereket serilsin!

Oy-li! Oy-li!

Benim büyük dünyamda

Sırıkla da ulaşılmaz

Büyük bereket gelsin!

Çocuklar!

Benim geniş dünyamda

Bayrakla alınmaz

Derin kadehli kımız hazırlansın!

Uzun yıllara

Bereketli olsun dostlar! (Ergis 1974:170)

Çuvaşlar bereket duası(“Vakar Çük- Öküz Kurbanı”)nı ak taygada yapmaktadırlar. Taygada, kutsal ağaç yanında yapılan saçı ve kurban merasiminde Tanrı'ya dua etmektedirler. (Salmin 1994: 83)

Türk kültüründe ruhların yaşadığı bir başka mekân “koru”dur. Eski Türkçede “korug” şeklinde gördüğümüz

kelime, “korunan yer”, “yasak yer” anlamındadır. Hakanın evinin bahçesi korudur.⁸ Ata mezarlarının bulunduğu yer korudur. Kutsiyet taşıyan, ancak, orman olarak vasıflandıramayacağımız korular, ata ruhlarının korunduğu mekân olarak kabul edilmektedir. Dağların tepelerinde –genellikle tek tür- seyrek ağaçlardan oluşan koruların, orada yatan ata ruhunun koruması altında olduğuna inanılmakta ve saygı duyulmaktadır. Güney ve Batı Türklüğünde, küçük alanlarla sınırlı olan bu kutsiyet, kuzeye çıkıldıkça daha da genişleyerek “tayga”⁹ kültürünü oluşturmaktadır.

İnanışa göre hanların mezarlarının koruya dönüşmesi kut göstergesidir ve Tanrı tarafından yapılmaktadır. Cengiz Han'ın mezarı böyle bir mezardır. Rivayete göre Cengiz han, kutlu dağda bir ağacın altına defnedilmiştir. Aynı yıl içinde ağacın etrafında sık bir orman yetişmiştir. Mezarı bekleyen korucular (“korukçı”) bile mezara ulaşmanın yolunu bulamamışlardır. (Ögel II 1995: 470)

Plano Karpini ve arkadaşlarının gördüğü Ögedey Han'ın ruhunun dinlendiği “korug”, Barthold'un orman olarak okunması gerektiğini söylediği ve İlhanlı Argun Han'ın mezarının adı olan “our” ata ruhlarının en iyi saklandığı korulardandır. (Ögel 1995: 470-471)

Tobalar, ata ruhlarını saklamak için kayalara mabet yapmaktadırlar. Burada yere, göğe, han soyu ruhlarına kurban vermektedirler. Sonra da kayın ağaçları dikip kutlu orman meydana getirmektedirler. (Ögel 1995: 489)

Bugün Anadolu'da, dağların tepelerinde mezar kalıntısının bulunduğu sık ağaçlı yerler de kuru diye adlandırılmaktadır. Oraya girmek, zarar vermek, oradan herhangi bir şey almak iyi sayılmamaktadır. Koruda yatan zatın rüyada gelip rahatsız edeceğine, evine, ailesine ya da kendisine zarar vereceğine ina-

nılmaktadır. Oradan herhangi bir şey almak doğru değildir; alındıysa da (dal odun, taş, çiçek, vs.) hemen geri bırakılması öğütlenmektedir.

Ata ruhlarını koruda gizleme, Türk destanlarının tipik motiflerindedir. Altay Buuçay destanında, kutlu yaratılışlı Altay Buuçay ve oğlu Erkemel, kara budundan olan eşi ve yandaşları tarafından öldürülmüştür. Kendisi gibi kutlu yaratılışlı atları Kayçı Ceren ve Kamçı Ceren, kartal donuna girerek Altay Buuçay'ın kemiklerini yakılmaktan ve yaban hayvanlarının yemesinden korumak için, büyücülerin bile bulamayacağı "fırtınalı, kamsılı, karışık tayga"ya götürüp gizlemişlerdir. Büyücünün büyü yaparak bulamayacağı bu "sağlam yer", "uç tayga" aşıldıktan sonra ulaşılabilen "karışık yer", "korug"dur (Dilek 2002: 206-210).

Gök Tanrı inancına göre, ruhun göğe çıkabilmesi için kemiklerin sağlam ve tam olarak kalması gerekmektedir. Eğer kemikler yakılırsa ya da yaban hayvanları tarafından yenirse, ruhun Erlik'in dünyasına gideceğine inanılmaktadır. Tanrı'ya adanan hayvanların kemikleri bu yüzden ortada bırakılmamaktadır. Çünkü Tanrı'ya ulaşması için tam ve sağlıklı olması gerekmektedir. Bu inanç günümüzde de saklanmıştır. İslami dönem Türk inancında, özellikle geleneksel kültürün daha canlı yaşandığı küçük yerleşim yerlerinde, kurban bayramında kesilen kurbanların kemiklerinin toprağa gömülmesine özen gösterilmektedir. Hiçbir parçası, kedi, köpek ya da yaban hayvanlarına yedirilmemektedir. Günlük hayatta çok karşılaşıldığı halde, kurban bayramında Allah tarafından bu tür hayvanların toplandığına ve evlere yaklaştırılmadığına inanılmaktadır.¹⁰

Adak kurbanlarının kötü ruhlara gitmemesi ve Tanrı'ya ulaşması ile ilgili olarak kemiğe gösterilen titizlik, bütün

Türk dünyasında, hatta Türklerle akrabalıkları savunulan Kızılderililerde de görülmektedir.

Ruhların yaşadığı bir başka orman parçası "bük"tür. Nehir, deniz ve göl kıyılarında küçük ağaç topluluklarının bulunduğu yerlere bük denmektedir. Anadolu'da bük adını taşıyan pek çok yer adı vardır: Akbük, Akçabük, Alacabük, Başbük, Beybükü, Bozbük, Bükardı, Bükçeğiz, Bükçe, Bükçük, Bük Değirmeni, Bükdere, Bükköy, Bükler, Bükluce, Palamutbükü, vs. Bük, aynı anlamıyla bütün Türk dünyasında da yaygındır; hatta Ruslar da Türklerden etkilenerek benzeri özellikleri taşıyan yerlere "buk lesnoy" demektedirler. Başkurtlar kayın ağacına "buk ağacı", Kazaklar ve Kırgızlar "buk", Tatarlar "bük ağacı", Uygurlar "bük" de demektedirler.¹¹ (Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü 1991: 466)

Göktürk kitabelerinde geçen *Öngre, kün togrıkda, bökli çöl (l) ig il...* (Öne doğru, gün doğusunda, bökli (bükli) çöllig il'in anlamı, bugün kullandığımız yer isimleri ile mitolojik köken açısından aynıdır. Gün doğusunda bulunan ve su kenarındaki büke yerleşen insanlar, kut taşımaktadırlar. Anadolu'dan verdiğimiz yukarıdaki örneklerdeki "ak, akça, baş, bey, boz" da kut sembolüdür. Fakat bugün eski önemi ve anlamı silikleşmiştir.

Kötü ruhların, cinlerin, perilerin yaşadığı ormanlar ise "kara ormanlar"dır. Kara ormanlar, "kara pürlü ağaç"ların bulunduğu, karanlık ve sık ormanlardır. Kapkara ya da kapkaranlık da denilen bu ormanlara Kuzey Türkleri "tün kara yış" derler. Görüldüğü üzere hem "karanlık" hem de "gece" birlikte kullanılmıştır. (Ögel 1995: 487; Alekseyev 1980: 62, 305)

"Al yış" da karanlık ve korkunç orman anlamındadır. Destanlarda "al yış" motifine sıkça rastlanmaktadır. (Ögel 1995: 349) İnsanlara, özellikle yeni do-

ğum yapmış kadınlara ve bebeklere musallat olan, canlarını almaya çalışan kötü ruh “al karısı” böyle bir ormanda yaşamaktadır.

Ormanlarda ve korularda ruhların yaşadığına dair inanç bütün Türk dünyasının ortak motifidir. İster iyi olsun ister kötü, ruhların bulunması muhtemel yerlerde çok dikkatli olunması, hiçbir taşkınlığa meydan verilmemesi, saygılı olunması öğütlenmektedir. Şifa niyetiyle de olsa herhangi bir şey (ağaç dalı, meyve, av, vs.) alınırken izin istenmesi gerektiği belirtilmektedir. Ruhların memnuniyeti için de dua edilmesi ve adak kurbanları kesilmesi gerektiğine inanılmaktadır.

Karanlık ormanlarda yaşayan kötü ruhların, cinlerin, perilerin özellikle geceleri ortaya çıktıklarına ve eğlenceler yaptıklarına inanılmaktadır. “Gecenin hayrından gündüzün şerri iyidir” atasözünü bu anlamda değerlendirmek gerekmektedir. Tekin olmayan yerlerden mümkün olduğunca gece geçmemeye dikkat edilmesi tembihlenmektedir. Gece geçmek zorunda kalınırsa üzerinde kutlu bir nesne (demir, kurttırnağı, gök boncuk, vs.) taşımak ve dua etmek gerektiği (kam dualarından Kur’an ayetlerine kadar her çeşit dua olabilir) de yaygın bir inanıştır.

Ormanı sahiplenen bu ruhların bir lakabı “iyi saatte olsunlar”dır. “İyi saatlerinde olsunlar ki hastalık vermesinler, birilerinin başına musallat olmasınlar” anlamında kullanılmaktadır. O yüzden, lakapları söylenirken bile çok alçak ses çıkarılması gerektiği belirtilmektedir. Orman ruhlarının bir diğer lakabı “fincancı katırları”dır. “Fincancı katırlarını ürkütmemek” için özellikle geceleri ormandan geçerken gürültü ve şamata etmemek gerektiği de yaygın bir inanıştır.¹² Buna bağlı olarak hortuma halk arasında verilen ad, “şeytanların gelin alması”, “şeytanların kız kaçırması”dır.¹³

Ruhlarla ilgili bir başka söz “şeytan yolu”dur. Tarlaların içinde, kumlu olduğu için suyu hemen çekilen, içinde bulunduğu alandaki ekinleri buruşan ve gelişmeyen damarların “şeytan yolu” olduğuna inanılmaktadır. İnanışa göre yaratılışın başında Tanrı’nın gazabına uğrayarak cennetten kovulan ve insanlığı gibi yeryüzüne gönderilen ruhların, zaman zaman hayat ağacını sembolize eden ulu ağaçlar vasıtasıyla göğe çıkmaya çalıştıklarına inanılmaktadır. Tanrı da onlara ateşini (şimşek) göndererek tekrar yeraltına göndermektedir. Bu yüzden yıldırım düşen ağaçlar kut sembolü olarak kabul edilmektedir. Yıldırım düşen ağaçtan bir parça alınıp saklanırsa o yere kötü ruhların giremeyeceğine inanılmaktadır. (İnan 1972: 30)

Sonuç olarak ruhların, virane, izbe değirmenler, terk edilmiş evler, eşikler, çöplükler, denizler, özellikle de ormanlarda, kendilerine has düzenleri içinde yaşadıklarına inanılmaktadır. Diyebiliriz ki Türk kültüründe yalnız ağaç Tanrı’yı, tekliği, kutsalı temsil ederken ve sığınılan yer iken, ormanlar çokluğu, “lanet”i, şeytanı sembolize etmektedir. Halk tabiriyle söylersek, buraları, ıssız yerlerin sahipleri olduğuna inanılan “inlerin cinlerin top attığı” yerlerdir. O yüzden her yerde, özellikle de ormanlarda bulunduğu zamanlarda yüce Yaratıcı’dan yardım ve ruhlardan “destur” istenmesi yaygın bir gelenek olarak sürdürülmektedir. Mitolojik semboller, İslami inançla da ters düşmeden –silik de olsa- yaşamaya devam etmektedir.

NOTLAR

¹ “Allahın laneti inkâr edenlerin üzerine olsun”

² “Biz kitapta açıkça belirttikten sonra indirdiğimiz açık delilleri ve hidayeti gizleyenler var ya, işte onlara hem Allah lanet eder, hem de bütün lanet ediciler lanet eder.”

³ “Ayetlerimizi inkâr edip kâfir olarak ölenler var ya, işte Allah’ın, meleklerin, insanların hepsinin laneti onlardır.”

- ⁴ Bugün ağaç türü olarak karşımıza çıkan “sögüt” ve “meşe” de eskiden, özellikle Türki-
stan ve Hindistan Türklüğü tarafından orman
karşılığında kullanılmıştır. Daha ayrıntılı bil-
gi için bk. Ergun 2004: 235 vd, 240 vd.
- ⁵ M. Ö. 4. yy.dan beri, Çin kayıtlarında, Türk-
lerin taht sembolü “yış”larından bahsedil-
mektedir.
- ⁶ Sözcüğün Türkiye Türkçesinde karşılığı olma-
dığı için orijinal şekli tercih edilmiştir. Daha
ayrıntılı bilgi için bk. Ergun 2006.
- ⁷ Böyle geleneksel törenlere tarafımızdan defa-
larca iştirak olunmuştur. Aktaracağımız şu
sözler, geleneğin ruhlarla ilgili inanç boyu-
tunu göstermesi açısından oldukça önem arz
etmektedir: “Yağları, etleri pişirmeden dağıt-
sak, bu kadar zahmete katlanmasak” diye
çocukluğumda sityaşte bulunduğum büyük-
lerimden (annem, babam, babaannem, baba-
annemin annesi ve babası vs.) aldığım cevap
oldukça dikkat çekicidir. Türk dünyasının
çeşitli inançların tesirinde kalmış bölgelerin-
deki uygulamalarla da örtüşen bu sözler şöy-
ledir: “Ocağa yağ kokusu sinmeden, ruhlar bu
kokuyu almadan hayır olur mu?”
Konu ile ilgili bir başka anı şöyledir: Vaktiyle
tarla dönüşü traktörle kaza yapan babam, o
yıl bu törenleri geiktirmesinden dolayı ruh-
ların bizi cezalandırması olarak değerlendiri-
miştir. Daha büyük bir felaketten korunmak
için de çok geçmeden ruhlarla ilgili uygulama-
ların hepsini yerine getirmiştir.
- ⁸ Kam Büre Beg Oğlu Bamsı Beyrek boyun-
da Banı Çiçek’in abisi Deli Karçar’ın otağını
kondurduğu “kara yer”, “ayaklıların geleme-
diği, ağzılıların suyundan içemediği bir ecel
yeri”dir ve bu yüzden “koruk” vasıfları taşı-
maktadır.
- ⁹ Tayga: “Dağların ağaç yetişebilen en yüksek
belinde, meyilli yamaçlarında, Tanrı tarafın-
dan, yaratılışın başında var kılındığına inanı-
lan, seyrek bitmiş, tepeleri düz, dalları aşağı-
ya dönmüş gibi görünen ağaç topluluklarına
denir.” Daha geniş bilgi için bk. Ergun 2006)
- ¹⁰ Ege ve Trakya bölgelerinde ve aile efradında
bu konuya çok titizlik gösterildiği tarafımız-
dan gözlenmiştir.
- ¹¹ Burada kastedilen herhalde kayın büküdür.
- ¹² Nasreddin Hoca fıkralarına da konu olan
“fıncancı katırları”, kuzey-doğu Türklüğünde
mitolojik metinler olarak yer almaktadır.
- ¹³ Babam Hüseyin Horasan’ın anlattığına göre,
vaktiyle tarladan dönerken böyle bir gelin
alayının içinde kalmış; şapkası da hortumun
içinde uçup gitmiştir.

- nın Dini-Mitolojik Kökleri”. *Bilgi*, 7, Güz, An-
kara 1998.
- Boratav, P. Naili. *100 Soruda Türk Folkloru*, Gerçek
Yayınevi, İstanbul 1984.
- Dilek, İbrahim. *Altay Destanları I*. Ankara: TDK Ya-
yınları, 2002.
- Ergis, G. V. *Oçerki Po Yakutskomu Folkloru*. Mos-
kova 1974.
- Ergin, Muharrem. *Dede Korkut Kitabı I*. TDK Yayın-
ları, Ankara 1994.
- Ergun, Pervin. *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*. Anka-
ra: AKM Başkanlığı Yayınları, 2004.
- Ergun, Pervin. “Altay Destanlarında Tayga, Kutlu
ve Kutsuz Ağaçlarla İlgili Terimler Üzerine”
Arayışlar (İnsan Bilimleri Araştırmaları),
S.15, Isparta 2006.
- Esin, Emel. “Ötüken Yış”. *Atsız Armağanı*. İstanbul
1976.
- Gökyay, Orhan Şaik. *Dedem Korkud’un Kitabı*. İst-
anbul 2000.
- İnan, Abdülkadir. *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. An-
kara: TTK Yayınları, 1935.
- İnan, Abdülkadir. *Tarihte ve Bugün Şamanizm..* An-
kara: TTK Yayınları, II. Baskı, 1972.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*. I. c. Ankara
1991.
- Katanov, N. F. *Hakasskiy Folklor*. Abakan, 1963.
- Kataş, S. *Mifi Legendı Gornogo Altaya*, Gorno-Al-
taysk 1978.
- Karynovskaya, L. E. “Predstavleniye Altaytsev o
Vselennyoy”. *Materialı K. Altayskomu Şa-
manstvu*, Nu. 4-5, Moskova 1935.
- Sagalayev, A. M.-Oktyabrskaya, İ. V. *Traditsionnoe
Mirovozzrenie Tyurkov Ujnoj Sibiri*. Novosi-
birsik 1990.
- Sakaoğlu, Saim. *Gümüşhane Masalları*. Ankara
1973.
- Salmin, Anton. *Narodnaya Obryadnost Çuvaşey*. Çı-
boksarı 1994.
- Salakaya, S: H. “Obryadoviy Folklor Abhazov”.
*Folklor i Etnografiya Obryadı i Obryadoviy
Folklor*(Rd. B. N. Putilov). Leningrad 1974.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi I, II*. İstanbul
1995.
- Yegorov, N. I., “Çuvaşkiy Salamalik”, *Çuvaşkiy
Folklor*. Çeboksarı 1982.
- Yıldırım, Hüseyin. *Ayu Üörege (Tanrı Öğretisi) Met-
ni Esasında Saha Türkçesinde İsim*. Ankara:
Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi, 2000.

KAYNAKÇA

- Alekseyev, N. A. *Rannie Formı Religii Tyurko-yazıç-
nıh Narodov Sibiri*. Novosibirsk 1980.
- Bayat, Fuzuli. “Masallarda Öteki Dünya Anlayışı-